

J.M. GLORIE EN R.L.M.M. CAMPS

“HET IS NEET VAN MICH!”

KINDERMOORD IN HET ARRONDISSEMENT MAASTRICHT 1811-1841*

Inleiding

Ongewenste zwangerschap is een probleem van alle tijden. Tot in de twintigste eeuw hadden Nederlandse vrouwen, die het kind dat ze droegen niet konden of wilden grootbrengen, weinig keus. Abortus was voor de vrouw vaak levensgevaarlijk, adoptie van een kind door vreemde ouders tot voor enkele decennia ongebruikelijk. Veel vrouwen zagen geen andere mogelijkheid dan hun kind kort na de bevalling te vondeling te leggen. In enkele plaatsen, waaronder Maastricht, konden zij in het begin van de negentiende eeuw hiervoor terecht bij door de overheid gefinancierde vondelinghuizen. Andere vrouwen lieten hun pasgeborene door verwaarlozing sterven. Sommigen vermoordden hun kind.

Over kindermoord zijn de afgelopen jaren in Nederland enkele regionaal-historische publicaties verschenen. Zij hebben betrekking op de achttiende en de negentiende eeuw en zijn voornamelijk gebaseerd op dossiers van rechtszaken wegens kindermoord. De verdachte vrouwen bleken doorgaans ongehuwd en waren vaak werkzaam in afhankelijke beroepen. De angst om sociale en economische zekerheden te verliezen, lijkt het belangrijkste motief voor kindermoord te zijn geweest.¹ In

* Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie geschiedenis van J.M. Glorie, getiteld: “Moordende moeders in het arrondissement Maastricht, 1811-1841” (Katholieke Universiteit Nijmegen, 1988). De auteurs danken Drs P.J. Boon, Drs Fr.J. Hermans en Dr R. Philips voor hun kritische kanttekeningen.

¹ M. ten Berge, Wanhoopdaad van ongehuwde dienstbodes. Kindermoord in Amsterdam tussen 1811-1838, in: *V.U. Magazine*, 14 (1985) nr 4, pag. 152-156; S. Faber, Kindermoord, in het bijzonder in de achttiende eeuw te Amsterdam, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 93 (1978) nr 2, pag. 224-240; M. Grever, “Hetzelve in het privaat te werpen . . .”. Kindermoord in het arrondissement 's-Hertogenbosch, 1811-1838, in: *Vrouwen in opspraak: vrouwenstudies als cultuurkritiek* / red. M. Brüggmann, Nijmegen 1987, pag. 145-170; M. Grever, Niet in haar kraam te pas. Kindermoord in het departement Brabant, speciaal in het arrondissement 's-Hertogenbosch, 1811-1838, in: *Bij ons moeder en ons Jet: Brabantse vrouwen in de 19de en 20ste eeuw* / red. M. Grever en A. van der Veen, Zutphen/'s-Hertogenbosch 1989, pag. 13-33; G. Huisman en S. van der Woude, “Vrouwensch vrouwensch, hoe bistu hier toe gekoomen?”. Kindermoord in Friesland in de periode 1700-1811, in: *De vrije Fries*, 58 (1988), pag. 37-62.

deze studie, die de periode 1811-1841 bestrijkt, wordt de zuidelijke helft van de huidige provincie Nederlands Limburg, het arrondissement Maastricht, onder de loep genomen. Ook hier vormen dossiers van processen wegens kindermoord de belangrijkste informatiebron. Geprobeerd is te achterhalen hoeveel verdachten in het arrondissement Maastricht voor de rechtbank verschenen. Wat was hun achtergrond? Welke motieven waren er in het spel? Tot welke uitspraken kwamen de rechtbanken? Op een aantal punten zijn vergelijkingen getrokken met de uitkomsten van onderzoeken naar kindermoord in het arrondissement 's-Hertogenbosch en in Amsterdam, onderzoeken die ongeveer dezelfde periode behandelen.

Afbakening

De bestudeerde procesdossiers stammen uit de jaren 1811-1841. Eén van de rechtscolleges waarvan de archieven zijn geraadpleegd, de rechtbank van eerste aanleg van het arrondissement Maastricht, werd in 1811 in een nieuwe samenstelling geïnstalleerd. Het andere, het hof van assisen van het departement van de Nedermaas, hield in datzelfde jaar zijn eerste zitting. In 1841 werden de bestaande rechtbanken in Nederlands Limburg opgeheven en kreeg de provincie een nieuwe rechterlijke organisatie. Toen Limburg tussen 1830 en 1839 op Maastricht en het dorpje Sint-Pieter na onder Belgisch gezag stond, kreeg het Belgisch gedeelte van het arrondissement Maastricht een eigen rechtbank van eerste aanleg, die zetelde in Tongeren. Daar vonden ook de rechtszittingen van het hof van assisen voor het Belgisch gedeelte van de provincie plaats.² De dossiers uit deze periode die betrekking hebben op het huidige Nederlands Limburg werden na 1839 naar Maastricht overgebracht. De processtukken van verdachten uit het na 1839 Belgisch gebleven deel van de provincie werden in 1841 aan België afgestaan.³ Zij zijn niet geraadpleegd. Dit onderzoek heeft dus slechts betrekking op het gebied dat sinds 1839 tot Nederland behoort.

² M. Hardenberg, *Inventaris van de archieven van de rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg*, 's-Gravenhage 1949, pag. 11-25.

³ Hardenberg, o.c., pag. 39.

Nadat de Fransen in 1794 de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik hadden veroverd, werd het gebied in 1795 ingedeeld in departementen en ingelijfd bij Frankrijk. Ieder departement bestond uit een aantal arrondissementen die op hun beurt waren onderverdeeld in kantons. De arrondissementen Maastricht, Hasselt en Roermond vormden het departement van de Nedermaas, dat Maastricht als hoofdplaats had. Het arrondissement Maastricht omvatte het zuiden van het tegenwoordige Nederlands Limburg en het zuidoosten van Belgisch Limburg. Na het vertrek van de Fransen in 1814 werden het departement van de Nedermaas en enkele kleine gedeelten van het departement van de Roer samengevoegd tot de provincie Limburg, die deel uitmaakte van het Koninkrijk der Nederlanden. Tijdens de Belgische opstand (1830-1839) waren Maastricht en Sint-Pieter de enige Limburgse plaatsen die Nederlands bleven. Nadat België in 1839 officieel onafhankelijk was geworden, werd de provincie Limburg opgedeeld in een Belgisch en een Nederlands deel. Het arrondissement Maastricht viel na de scheiding samen met het zuiden en enkele gemeenten in het midden van Nederlands Limburg.⁴

In de eerste helft van de negentiende eeuw was het arrondissement Maastricht geen erg welvend gebied. In het gedeelte dat tegenwoordig Nederlands is, leefden in 1831 ruim 100.000 mensen. De bevolking was in overgrote meerderheid katholiek. Op het platteland bood de landbouw, met name de akkerbouw, velen een karig bestaan. De enige grotere plaats, Maastricht, telde in 1831 zo'n 22.000 inwoners. De economie van deze garnizoensstad steunde vooral op kleinhandel en ambacht. De industrie stond nog in haar kinderschoenen. Meer nog dan op het omringende platteland was de armoede in Maastricht tastbaar: jarenlang moest ongeveer een derde, soms zelfs de helft van de bevolking worden bedeed.⁵

⁴ W.J. Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, (deel II), Assen 1974, pag. 122-123; Hardenberg, o.c., pag. 15-24.

⁵ Zie onder andere: J.C.G.M. Jansen, Maastricht tussen 1813 en 1850, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 101 (1986) nr 4, pag. 528-550; Ph. vander Maelen, *Dictionnaire géographique du Limbourg*, Assen 1978; J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen en Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*, Assen 1965.

Rechterlijke organisatie

In ieder kanton van het arrondissement Maastricht was een politie- of vrederechter aangesteld die lichte overtredingen, zoals openbare dronkenschap, berechtte. Deze “contraventions” mochten met niet meer dan drie dagen hechtenis of dwangarbeid worden bestraft. Moest volgens de wet een zwaardere straf worden opgelegd, dan was er sprake van een wanbedrijf of “délit”. In Maastricht zetelde een rechtbank van eerste aanleg van het arrondissement die wanbedrijven, zoals verwaarlozing van een pasgeboren kind, behandelde. De misdrijven of “crimes”, zoals moord, werden berecht door het departementale (later provinciale) hof van assisen dat eveneens in Maastricht bijeenkwam. Tijdens de Belgische opstand waren in het arrondissement Maastricht twee rechtbanken van eerste aanleg en in Limburg twee hoven van assisen in functie. De rechtscolleges in Maastricht hadden slechts betrekking op die stad en op Sint-Pieter. De rest van het arrondissement Maastricht werd Belgisch en kreeg een eigen rechtbank van eerste aanleg, zetelend in Tongeren. Daar vonden ook de rechtszittingen plaats van het hof van assisen dat met uitzondering van Maastricht en Sint-Pieter heel Limburg tot zijn ressort kon rekenen. Na de afscheiding van België in 1839 had de rechtbank van eerste aanleg in Maastricht weer betrekking op het hele (Nederlandse) arrondissement Maastricht; het hof van assisen in Maastricht op geheel Nederlands Limburg. Op 31 december 1841 werden beide rechtscolleges opgeheven. Het hof van assisen werd vervangen door een provinciaal gerechtshof en de rechtbank van eerste aanleg door een arrondissementsrechtbank.⁶

Het aantal kindermoorden

Uit de periode 1811-1841 werden elf processen wegens kindermoord aangetroffen. Vier daarvan werden voor de rechtbank van eerste aanleg en zeven voor het hof van assisen gevoerd.⁷ Zoals gezegd behoorde moord, en dus ook kindermoord, in principe door het hof van assisen te worden berecht. Wanneer men er echter aan twijfelde of het kind na de geboorte wel had geleefd of wanneer onduidelijk was of er sprake was van moord of van verwaarlozing, kon een zaak ook door de rechtbank

⁶ Hardenberg, o.c., pag. 11-38.

⁷ Zie bijlage.

van eerste aanleg worden behandeld. Dat verklaart waarom de archieven van beide rechtscolleges dossiers van processen wegens kindermoord bevatten.

In Amsterdam werden uit de periode 1811-1838 dertien processen wegens kindermoord aangetroffen; in het departement Brabant 57. Daarvan vonden er 21 of 22 in het arrondissement 's-Hertogenbosch plaats,⁸ dat wil zeggen tweemaal zoveel als in het arrondissement Maastricht tussen 1811 en 1841. Dit verschil kan wellicht gedeeltelijk worden verklaard aan de hand van het inwonertal van beide gebieden. In 1830 telde het arrondissement 's-Hertogenbosch bijna 162.000 inwoners⁹ en het deel van het arrondissement Maastricht dat in 1839 Nederlands zou worden ongeveer 100.000.¹⁰ Ook kan een rol hebben gespeeld dat er in het arrondissement Maastricht, in tegenstelling tot het arrondissement 's-Hertogenbosch, tussen 1802 en 1824 een vondelingenhuis was gevestigd. Het tehuis bevond zich in Maastricht, eerst in de Witmakersstraat en vanaf 1810 in de Lenculenstraat. Dergelijke tehuizen werden onder meer opgericht om het aantal kindermoorden te beteugelen. Hoewel dit niet aantoonbaar is, is het mogelijk dat één of meer pasgeborenen die anders zouden zijn gedood, naar het Maastrichtse vondelingenhuis zijn gebracht. Ouders die hun kind hier wilden achterlaten, konden relatief makkelijk anoniem blijven, zeker nadat er in 1819 in de poort van het gebouw een "vondelingenrol" was gemonteerd. Men hoefde het kind slechts in de rol te leggen en te draaien, waardoor het zich al binnen de muren van het tehuis bevond. Vervolgens kon degene die het kind had gebracht zich ongemerkt uit de voeten maken. Alleen al tussen 1814 en 1823 werden meer dan 500 vondelingen geregistreerd.¹¹

Het totale aantal kindermoorden dat tussen 1811 en 1841 in het arrondissement Maastricht is gepleegd, zal wel altijd een geheim blijven. Veel gevallen zullen niet zijn ontdekt. Een babylijkje kan makkelijk worden verstopt en vergaat snel. Als er een lijkje werd gevonden, wist men vaak

⁸ Ten Berge, o.c., pag. 152; Grever, *Privaat*, o.c., pag. 158; Idem, *Kraam*, o.c., pag. 19. Grever noemt in haar artikelen verschillende aantallen rechtszaken wegens kindermoord in het arrondissement 's-Hertogenbosch.

⁹ A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek van Noord-Brabant*, Breda 1832, pag. 138.

¹⁰ Vander Maelen, o.c., pag. 99.

¹¹ J.H.J. Gulikers en M.K.J. Smeets, *Vondelingen te Maastricht 1814-1823*, in: *Huldeblijk. Bundel opstellen aangeboden aan de genealoog J. Verzijl*, Roermond 1967, pag. 47-96, vooral 47-52; D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Utrecht 1985, pag. 85.

niet waar het vandaan kwam. In Amsterdam werden in de periode 1811-1839 zo'n twintig dode baby's per jaar gevonden van wie men de ouders niet kende. Ten Berge merkt hierbij op dat het wellicht niet alleen om vermoorde pasgeborenen ging, maar ook bijvoorbeeld om vondelingen die eigenlijk in leven hadden moeten blijven.¹² Ook in het arrondissement Maastricht kwamen er – soms zelfs letterlijk – babylijkjes boven water waarvan men de afkomst niet kon achterhalen. Tussen 1813 en 1841 ging het alleen al in de stad Maastricht om vier van zulke “kinderen zonder leven”.¹³

Spreiding in tijd

Het is opvallend dat slechts vier zaken zich vóór 1831 afspeelden en maar liefst zeven in de periode 1831-1841.¹⁴ In het departement Brabant werden in de jaren dertig eveneens relatief veel rechtszaken wegens kindermoord gevoerd. Grever brengt dit in verband met het grote aantal soldaten dat tijdens de Belgische opstand in Brabant was gelegerd. Hun aanwezigheid had een toename van het aantal onwettige geboorten tot gevolg en wellicht ook van het aantal kindermoorden.¹⁵ Ook in het arrondissement Maastricht zou het aantal buitenechtelijke geboorten en kindermoorden kunnen zijn gestegen toen er tijdens de opstand grote aantallen militairen waren gelegerd. De Maastrichtse en Tongerse rechtbanken besteedden tijdens de processen echter nauwelijks aandacht aan de verwekkers van de kinderen. Daardoor is niet bekend of er onder hen ook soldaten waren. De stijging van het aantal kindermoordprocessen in de jaren dertig zou overigens ook kunnen wijzen op versterkte opsporingsactiviteiten van de overheid. Misschien heeft de gewijzigde politieke situatie een rol gespeeld: vóór de Belgische opstand konden plattelandsvrouwen die hun kind ongemerkt te vondeling wilden leggen, relatief eenvoudig het vrij grote en anonieme Maastricht bereiken. Zij konden er zeker van zijn dat liefdadige instellingen zich daar over hun kind zouden ontfermen. In de jaren 1830-1839, toen Maastricht een Nederlandse enclave in Belgisch gebied vormde, moest ieder-

¹² Ten Berge, o.c., pag. 152.

¹³ Gemeentearchief Maastricht, burgerlijke stand Maastricht, tienjarige tafel overlijden 1813-1822: 1819, pag. 69; Idem 1823-1832: 1825, pag. 107 en 1827, pag. 10; Idem 1833-1842: 1840, pag. 141.

¹⁴ Zie bijlage.

¹⁵ Grever, *Privaat*, o.c., pag. 158; Idem, *Kraam*, o.c., pag. 19.

een die deze stad wilde bezoeken controleposten passeren. Dit kan de verdachten ervan hebben weerhouden zich met hun pasgeborene naar Maastricht te begeven, als hun situatie dat al toeliet.

Verdachte moeders

Ook in het arrondissement Maastricht was in alle gevallen de moeder van het dode kind (of degene die men voor de moeder aanzag) de verdachte. Onder hen waren geen hele jonge meisjes: de jongste was 22, de oudste 33 jaar. De gemiddelde leeftijd was 26 jaar.¹⁶ In Amsterdam waren de verdachten gemiddeld even oud; in het arrondissement 's-Hertogenbosch één jaar jonger.¹⁷ Net als elders waren in het arrondissement Maastricht de meeste opgepakte vrouwen ongehuwd. Slechts één was er getrouwd, namelijk de 31-jarige Petronella Smeets uit Stein. Haar echtgenoot, Marinus Heynen, woonde echter al twee jaar niet meer met haar onder één dak. Hij was bij zijn moeder ingetrokken omdat hij met Petronella "geenen vrede konde houden". Nadat Marinus ter ore was gekomen dat zijn vrouw zwanger was, had hij de burgemeester van Stein verteld dat hij niet de verwekker van het kind was: "het is neet van mich!"¹⁸

Negen van de elf verdachten woonden op het platteland. Slechts twee kwamen uit de stad, één uit Sittard en één uit Maastricht.¹⁹ Ook in het departement Brabant speelde slechts een klein deel van de gevallen in de stad.²⁰ De meeste verdachten waren afkomstig uit de lagere bevolkingsgroepen. Op de zojuist genoemde Petronella Smeets na, die als winkelierster "tamelijke middels van bestaen" had, verdienden de vrouwen hun boterham in afhankelijke beroepen. Maar liefst acht van hen waren dienstmeid, één was spinster en één dagloonster.²¹ Ook in Amsterdam en het arrondissement 's-Hertogenbosch stonden relatief veel dienstmeisjes op verdenking van kindermoord terecht. Men dient hierbij te bedenken dat in de negentiende eeuw veel vrouwen van vruchtbare leeftijd dienstmeid van beroep waren. Dat deze vrouwen relatief vaak als verdachten van kindermoord voor de rechtbank versche-

¹⁶ Zie bijlage.

¹⁷ Ten Berge, o.c., pag. 153; Grever, Kraam, o.c., pag. 21.

¹⁸ Rijksarchief in Limburg (RAL), Nieuwe Rechterlijke Archieven (NRA), inv.nr. 1396: dossier Petronella Smeets, 1838.

¹⁹ Zie bijlage.

²⁰ Grever, Kraam, o.c., pag. 31-33.

²¹ Zie bijlage.

nen, wil nog niet zeggen dat zij zich vaker aan dit misdrijf schuldig maakten dan anderen. Bij hen was de kans op ontdekking echter groter. Zij woonden doorgaans bij het werkgeversgezin in en hadden daardoor weinig privacy. Als hun zwangerschap en bevalling al niet door huisgenoten was opgemerkt, ontbrak hen meestal de tijd om hun kind te vinding te leggen of, wanneer zij het hadden gedood, zich ongemerkt op een veilige afstand van hun woonplaats van het lijkje te ontdoen.²² De meeste dienstmeisjes die in Maastricht en Tongeren voor de rechtbank verschenen, hadden hun kind hals over kop in of bij het huis van hun werkgever verstopt. De vinder van het lijkje had vaak meteen geweten wie de moeder was. Voor echtparen moet het doorgaans eenvoudiger zijn geweest om zich van een ongewenst kind te ontdoen zonder dat dat bevreemding zou wekken. Zij konden een kindermoord als een miskraam voorstellen of hun pasgeborene door verwaarlozing om het leven brengen. Dit laatste zou – gezien de enorme kindersterfte – waarschijnlijk niemand opvallen. Bijna een kwart van de zuigelingen in het arrondissement Maastricht overleed in het eerste levensjaar. Regelmatig werden in de parochiekerken speciaal voor deze kinderen “engeldiensten” gehouden, in Maastricht zelfs enkele malen per week.²³

Verborgene zwangerschap

Alle verdachten hadden geprobeerd hun dikke buik voor de buitenwereld te verbergen. Slechts enkelen schijnen een familielid in vertrouwen te hebben genomen. Tijdens de rechtszaken werd niet uitgebreid ingegaan op de motieven van de vrouwen om hun zwangerschap geheim te houden. Mogelijk hadden ze gehandeld uit vrees voor schande. Net als elders was in het arrondissement Maastricht het huwelijksleven heilig.²⁴ Ongehuwde dienstmeisjes konden het zich niet veroorloven zwanger te raken. Zij waren voor het behoud van hun sociale en economische positie afhankelijk van een goede naam. Soms hadden ze er jaren over gedaan om bij hun werkgever een bepaald vertrouwen op te bouwen. Wanneer bleek dat ze in verwachting waren, verloren ze niet alleen hun eer, maar vaak ook nog hun inkomsten en hun huisvesting. Marie Ag-

²² Ten Berge, o.c., pag. 153-154; Grever, *Privaat*, o.c., pag. 160-161; Idem, *Kraam*, o.c., pag. 21.

²³ J.F.R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen 1850-1940*, Assen 1980, pag. 53-54.

²⁴ Philips, Jansen en Claessens, o.c., pag. 145.

nes Lamby uit Wijnandsrade werd bijvoorbeeld ontslagen nadat haar werkgeefster ter ore was gekomen dat haar dienstmeid "groot ging".²⁵ Voor ongehuwde moeders was het ook moeilijk nog een geschikte echtgenoot te vinden. Veel mannen zullen hetzelfde hebben gedacht als de landbouwer Johannes Peters uit Urmond. Hij had verkering met de dienstmeid Maria Gertruida Salden uit het nabijgelegen Berg. Toen haar werkgever had ontdekt dat Maria Gertruida een kind verwachtte, had hij Johannes gevraagd met het meisje te trouwen. Aangezien Johannes haar niet zwanger had gemaakt maar altijd een "eerlijken omgang" met haar had gehad, weigerde hij dit. Hij wilde "de last" van een ander niet dragen.²⁶

Van de verwekker van hun kind hadden de vrouwen niets te verwachten gehad. Vóór de invoering van de Franse wetgeving in 1811 kon een ongehuwde zwangere vrouw zich beroepen op de trouwbelofte: ze kon de verwekker via de rechtbank dwingen met haar te trouwen. Indien hij dat weigerde, werd er vaak een financiële regeling getroffen. De Franse wetgeving stelde echter een verbod op het onderzoek naar het vaderschap in, naar het heette om een einde te maken aan het vele misbruik waartoe het onderzoek in het verleden aanleiding had gegeven. De verwekker ging voortaan vrijuit. Ongehuwde zwangere vrouwen kregen de volle verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kind toegeschoven.²⁷ De rechtbanken in het arrondissement Maastricht hadden maar weinig oog voor de mannen die de verdachte vrouwen hadden bezwangerd. Slechts van enkelen vielen de namen. De rechtbanken legden deze mannen niets ten laste. Mogelijk werden ze wel door hun plaatsgenoten scheef aangekeken. De dienstmeid Maria Elisabeth van Mulchen uit Meers bij Stein verklaarde dat ze "slechts eene enkele reis met een manspersoon te doen had gehad". Een knecht des huizes, Pieter van Mulchen (overigens geen naaste familie van haar), was de "auteur" van haar zwangerschap geweest. Hij zou haar tot seksuele gemeenschap hebben gedwongen toen hij op een avond dronken was thuisgekomen. Nadat Maria Elisabeth hem over haar zwangerschap had aangesproken, was hij met de noorderzon uit Meers vertrokken zonder een adres ach-

²⁵ RAL, NRA, inv.nr. 1362: dossier Marie Agnes Lamby en Anne Christine Eggen, 1832.

²⁶ RAL, NRA, inv.nr. 1100: dossier Maria Gertruida Salden, 1840-1841.

²⁷ J. Blok en J. Poelstra, Het verbod van het onderzoek naar het vaderschap en de dubbele moraal, in: *Socialistics-feministische teksten*, 1 (1978), pag. 125-167, vooral 125-126; Haks, o.c., pag. 75-104.

ter te laten.²⁸ Was hij bang dat zijn dorpsgenoten hem tot een huwelijk zouden dwingen? De kanonnier Willem van der Molen uit Maastricht ontkende zijn voormalige vriendin, de dagloonster Elisabeth Fooije, zwanger te hebben gemaakt: “het kind van Elisabeth Fooije is niet van mij, ik heb haar met zekere heer Schrammen, wonende op de Bosschestraat, betrappt”.

Bij het verheimelijken van hun zwangerschap zullen de strakke corsetten en de wijd vallende bovenkleding van die tijd de verdachten waarschijnlijk goed van pas zijn gekomen. Toch waren de meesten er niet in geslaagd hun dikke buik volledig aan het oog van de buitenwereld te onttrekken. Als iemand hen er over had aangesproken, hadden ze vaak verteld last te hebben van de “maendstonden”. Over veel vrouwen en hun mogelijke zwangerschap werd geroddeld, bijvoorbeeld Achter de Oude Minnebroeders in Maastricht, het straatje waar de familie Fooije woonde. Moeder Fooije had van buurtgenoten vernomen dat haar dochter Elisabeth een kind verwachtte. Zij had Elisabeth ernaar gevraagd, maar die had ontkend. Twee echtparen die in hetzelfde huis woonden als de familie Fooije, hadden gedacht dat het meisje was besmet met de “venusziekte”, geslachtsziekte.²⁹ Kennelijk stond Elisabeth niet als een kuise maagd bekend.

Tijdens de verhoren beweerden enkele verdachten dat ze negen maanden lang niet in de gaten hadden gehad dat ze zwanger waren. Hoewel tot ver in de twintigste eeuw gold dat veel vrouwen de gevolgen van seksuele gemeenschap niet kenden,³⁰ lijkt het onwaarschijnlijk dat de betreffende verdachten werkelijk allen onwetend waren. Wel is het goed denkbaar dat ze hun toestand aanvankelijk niet onder ogen hebben willen zien en zichzelf en anderen hebben wijsgemaakt dat er niets aan de hand was. Indien zij hiertoe al de mogelijkheid hadden, zullen de vrouwen hebben afgezien van het plegen van abortus, niet alleen omdat dat gevaarlijk of moreel verwerpelijk was, maar ook omdat ze hiervoor iemand anders, namelijk de aborteur of de verstrekker van de abortiva, van hun zwangerschap op de hoogte moesten stellen. Om niet op te vallen, waren de meeste vrouwen zo lang mogelijk gewoon hun werk blijven doen. Sommigen, zoals de dienstmeid Marie Joseph Bergers uit Eijnighausen bij Limbricht, tot op de dag van de bevalling.³¹ Ook geestelijk moeten de vrouwen heel wat te verduren hebben gehad. Het geheim dat

²⁸ RAL, NRA, inv.nr. 367: dossier Maria Elisabeth van Mulchen, 1827.

²⁹ RAL, NRA, inv.nr. 387: dossier Elisabeth Fooije, 1835-1836.

³⁰ Grever, *Privaat*, o.c., pag. 165; Idem, *Kraam*, o.c., pag. 26.

³¹ RAL, NRA, inv.nr. 493: dossier Marie Joseph Bergers, 1833.

ze letterlijk met zich meedroegen, zal hen waarschijnlijk vaak in een sociaal isolement hebben gebracht. Door tegenover iedereen te doen alsof er geen vuiltje aan de lucht was, manoeuvreerden zij zich op den duur in een vrijwel uitzichtsloze positie.

Een doodstille bevalling

Wat de verdachten kort vóór, tijdens en kort na de bevalling hebben meegemaakt, moet gruwelijk zijn geweest; het ene verhaal is nog triester dan het andere. Slechts in twee gevallen was de verdachte tijdens de bevalling mogelijk door familie geholpen. De meeste vrouwen hadden er alleen voor gestaan. Sommigen hadden vlak vóór de bevalling een smoes verzonnen zodat ze zich konden terugtrekken om in alle stilte hun kind te baren. Zo had de dagloonster Elisabeth Fooije uit Maastricht zich tijdens haar werk op het land ziek gemeld. Ze zou haar voet hebben gekneusd. Eenmaal in Maastricht strompelde de hoogzwangere Elisabeth naar een publiek privaat bij de Looiersbrug en bracht daar een meisje ter wereld. Geheel overstuur gooide zij het kind in het privaat, waar het stierf. Iemand die na Elisabeth het privaat bezocht, vond het lijkje.³² De dienstmeid Marie Joseph Bergers uit Einighausen baarde in het struikgewas in de tuin van haar werkgeefster een jongen. Om te voorkomen dat zijn gehuil de aandacht van buurtgenoten zou trekken, stopte zij koolbladeren in de mond van het kind. Daarna doodde zij het met haar handen en verstopte het lijkje in de tuin. Enkele dagen later zagen de burens hun hond de romp van een kinderlijk naar zijn hok slepen. Door het spoor van de hond terug te volgen, vond men het hoofdje. Tijdens het proces beweerde Marie Joseph haar pasgeborene nog te hebben gedoopt met regenwater.³³

De spanningen die ontstonden door het verborgen houden van zwangerschap en bevalling moeten bij de vrouwen een paniecreactie hebben veroorzaakt. Wellicht waren ze zó van streek dat ze niet eens op het idee kwamen om hun kind te vondeling te leggen, als ze daar al de kans toe hadden. Veel verdachten verklaarden kort na de bevalling geheel overstuur te zijn geweest. De dienstmeid Gertruida Lennaerts uit Amby zou bijvoorbeeld haar pasgeborene in een put hebben gegooid “dans un

³² Zie noot 29.

³³ Zie noot 31.

[. . .] état d'imbécilité et de faiblesse de ses organes intellectuels".³⁴ Het geslacht van de kinderen lijkt het gedrag van de verdachten niet te hebben beïnvloed. Onder de slachtoffertjes bevonden zich vijf meisjes en vier jongetjes. Het geslacht van het kind dat de dienstmeid Marie Anne Clermouts uit Sittard ter wereld zou hebben gebracht, bleef onbekend. Het aangetroffen lijkje was in te vergevorderde staat van ontbinding en de verdachte hield bij hoog en laag vol geen kind te hebben gebaard.³⁵ De spinster Marie Anne Ghijsen uit Bunde verklaarde tegenover een dokter bevallen te zijn van "un objet trop monstrueux pour le lui montrer". Haar vader zou de stukken "vormloos vlees" bij hun woning hebben begraven. Een lijkje werd echter nooit gevonden.

Medeplichtigen

In twee gevallen werden er familieleden gearresteerd op verdenking van medeplichtigheid. In het ene geval ging het om de ouders van de zojuist genoemde Marie Anne Ghijsen. Zoals vermeld, zou haar vader het lijkje van haar boreling hebben verstopt. Haar moeder had de dokter, die had vastgesteld dat Marie Anne een volgroeid kind moest hebben gebaard, tot twee keer toe op haar knieën gesmeekt dit geheim te houden. Nog vóórdat het hof van assisen uitspraak kon doen, overleden vader en moeder Ghijsen in het huis van bewaring in Maastricht, respectievelijk op 77- en 66-jarige leeftijd.³⁶ Ook de moeder van Marie Agnes Lamby uit Wijnandsrade werd opgepakt. Zij zou haar dochter, die enkele maanden vóór de bevalling ontslag had genomen als dienstmeisje en weer bij haar ouders was gaan wonen, hebben geholpen bij het verheimelijken van zwangerschap en bevalling en wellicht ook bij het doden van het kind. Moeder Lamby zei dat ze onschuldig was. Ze zou niet eens van de zwangerschap hebben geweten. Ze had gedacht dat Marie Agnes een verstopping had als gevolg van een onregelmatige menstruatie. Het tegendeel viel niet te bewijzen. Moeder Lamby werd vrijgesproken.³⁷

³⁴ RAL, NRA, inv.nr. 336: dossier Gertruida Lennaerts, 1819.

³⁵ RAL, NRA, inv.nr. 344: dossier Marie Anne Clermouts, 1821.

³⁶ RAL, NRA, inv.nr. 314: dossier Marie Anne Ghijsen, Lambert Ghijsen en Catharine Willems, 1812-1813.

³⁷ RAL, NRA, inv.nr. 1350: minuut van correctioneel vonnis, 5 juli 1832; Zie noot 25.

De Code Pénal, het tussen 1811 en 1886 geldende wetboek van strafrecht, behandelde kindermoord als een vorm van doodslag. Iemand die zich aan dit misdrijf schuldig had gemaakt, moest ter dood worden gebracht.³⁸ In de meeste kindermoordzaken was het echter niet eenvoudig om vast te stellen of een kind dood of levend ter wereld was gekomen. Uiteraard kon er alleen in het laatste geval sprake zijn van moord. Als men de verdachten moest geloven, waren vrijwel alle kinderen dood geboren. Om te weten te komen of een kind had geleefd, werd het lijkje door enkele doktoren onderzocht. Sinds het einde van de zeventiende eeuw werd in zo'n geval de longenproef toegepast. Dit hield in dat de longen van het lijkje in water werden gelegd. Bleven ze drijven, dan had het kind geademd en moest het levend ter wereld zijn gekomen. Hoewel er al in de achttiende eeuw ernstige twijfels waren gerezen over de betrouwbaarheid van deze proef, werd er bij gebrek aan beter in het begin van de negentiende eeuw nog steeds gebruik van gemaakt,³⁹ ook in het arrondissement Maastricht. Het lijkje van het kind van Maria Elisabeth van Mulchen uit Meers, die beweerde dat het dood geboren was, werd zelfs "in grootere en kleinere stukken gesneden" en in water gelegd. Op de lever na bleven alle delen drijven. Of de uitslag van zo'n proef veel indruk maakte op de rechtbank, valt te betwijfelen. Maria Elisabeth kwam er met twee jaar gevangenisstraf en een geldboete van 25 gulden relatief goed vanaf.⁴⁰

Veel negentiende-eeuwse rechtbanken waren in kindermoordzaken geneigd bij voorbaat rekening te houden met verzachtende omstandigheden. Zodra de bewijzen ook maar enigszins ontoereikend waren, werd in plaats van de doodstraf een lichtere straf opgelegd of liet men de verdachte lopen. In de waarschijnlijk enkele honderden rechtszaken die tussen 1806 en 1870 in Nederland wegens kindermoord zijn gevoerd, werden "slechts" 47 personen ter dood veroordeeld. Uiteindelijk kregen maar drie van hen geen gratie. Eén geval betrof een vrouw uit het Brabantse Standaardbuiten die tweemaal wegens kindermoord terecht

³⁸ *Code Pénal – Wetboek van het Strafrecht*, Amsterdam/Rotterdam 1811, art. 300 en 302.

³⁹ Faber, o.c., pag. 228-229.

⁴⁰ Zie noot 28.

stond.⁴¹ Ook de uitspraken van de rechtbanken in het arrondissement Maastricht kenmerken zich in kindermoordzaken door een zekere mildheid. Vier vrouwen werden wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken.⁴² Eén van hen was Gertruida Lennaerts uit Amby, die bleef volhouden dat haar kind dood ter wereld was gekomen. Doktoren en rechters hadden niet kunnen aantonen dat zij loog.⁴³ In vijf gevallen achtte de rechtbank kindermoord niet bewezen, maar was zij er wel van overtuigd dat de arrestanten hun pasgeborene door onvoorzichtigheid, nalatigheid of gebrek aan voorzorg hadden laten sterven. Deze vrouwen kregen een geldboete en een gevangenisstraf, variërend van zes weken tot vijf jaar.⁴⁴ Van hen was Marie Anne Ghijsen uit Bunde het minst te benijden. Zij werd veroordeeld tot vijf jaar eenzame opsluiting. Bovendien moest ze gedurende één uur op de Markt in Maastricht aan de schandpaal staan, “aux regards du peuple”.⁴⁵

Twee vrouwen werden door het hof van assisen schuldig bevonden aan kindermoord en ter dood veroordeeld. Marie Joseph Bergers uit Einighausen, die bekende haar kind te hebben gedood, kreeg in 1833 te horen dat zij op de Grote Markt in Tongeren zou worden onthoofd. Nadat Marie Joseph gratie had aangevraagd bij het hooggerechtshof in Luik werd haar straf teruggebracht tot twintig jaar dwangarbeid. Ook moest ze in Tongeren gedurende één uur aan de schandpaal staan.⁴⁶ Elisabeth Fooije uit Maastricht werd in 1836 door het hof van assisen in die plaats bij verstek veroordeeld tot de dood door onthoofding. Zij was kort na haar bevalling te voet naar Hasselt gevlucht, dat in tegenstelling tot Maastricht onder Belgisch bestuur stond. In Hasselt werd Elisabeth door de gendarmerie opgepakt en wegens landloperij veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf. Daarna zou men haar, althans dat vermoedde men in Maastricht, over de Pruisische of Nederlandse grens zetten. Aan de schandpaal op de Markt in Maastricht liet het hof van assisen een bord bevestigen, waarop in grote letters haar naam en adres, de straf en de reden voor haar veroordeling waren vermeld.⁴⁷ Kennelijk wilde men andere meisjes en vrouwen een voorbeeld stellen.

⁴¹ Grever, *Privaat, o.c.*, pag. 145; Idem, *Kraam, o.c.*, pag. 13; S. van Ruller, *Genade voor recht. Gratieverlening aan ter dood veroordeelden in Nederland, 1806-1870*, Amsterdam 1987, pag. 112-115.

⁴² Zie bijlage.

⁴³ Zie noot 34.

⁴⁴ Zie bijlage.

⁴⁵ RAL, NRA, inv.nr. 298: minuut van arrest, 26 mei 1813.

⁴⁶ Zie noot 31.

⁴⁷ RAL, NRA, inv.nr. 306: minuut van arrest, 8 december 1836; Zie noot 29.

Bijlage. Verdachten van kindermoord in het arrondissement Maastricht in de periode 1811-1841

- 1812-1813 – GHIJSEN, Marie Anne
– leeftijd: 33 jaar
– geboorteplaats: Oost
– woonplaats: Bunde
– beroep: spinster
– burgerlijke status: ongehuwd
– arrest hof van assisen Maastricht: vijf jaar eenzame opsluiting en één uur tepronkstelling
(RAL, NRA, inv.nr. 314: dossier Marie Anne Ghijsen, Lambert Ghijsen en Catharine Willems, 1812-1813; inv.nr. 298: minuut van arrest, 26 mei 1813)
- 1819 – LENNAERTS, Gertruida
– leeftijd: 23 jaar
– geboorteplaats: Kerkrade
– woonplaats: Amby
– beroep: dienstmeid
– burgerlijke status: ongehuwd
– arrest hof van assisen Maastricht: vrijspraak
(RAL, NRA, inv.nr. 336: dossier Gertruida Lennaerts, 1819)
- 1821 – CLERMONT, Marie Anne
– leeftijd: 27 jaar
– geboorteplaats: Geleen
– woonplaats: Sittard
– beroep: dienstmeid
– burgerlijke status: ongehuwd
– arrest hof van assisen Maastricht: vrijspraak
(RAL, NRA, inv.nr. 344: dossier Marie Anne Clermonts, 1821)
- 1827 – MULCHEN, Maria Elisabeth van
– leeftijd: 27 jaar
– geboorteplaats: Elsloo
– woonplaats: Meers (gemeente Stein)
– beroep: dienstmeid
– burgerlijke status: ongehuwd
– arrest hof van assisen Maastricht: twee jaar gevangenisstraf en een geldboete van 25 gulden
(RAL, NRA, inv.nr. 367: dossier Maria Elisabeth van Mulchen, 1827)
- 1832 – LAMBY, Marie Agnes
– leeftijd: 28 jaar
– geboorteplaats: Wijnandsrade
– woonplaats: Wijnandsrade
– beroep: dienstmeid
– burgerlijke status: ongehuwd

- vonnis rechtbank van eerste aanleg Tongeren: vrijspraak (RAL, NRA, inv.nr. 1362: dossier Marie Agnes Lamby en Anne Christine Eggen, 1832; inv.nr. 1350: minuut van correctioneel vonnis, 5 juli 1832)
- 1833
  - AELMANS, Anne Elisabeth
  - leeftijd: 29 jaar
  - geboorteplaats: Voerendaal
  - woonplaats: Ubachsberg (gemeente Voerendaal)
  - beroep: dienstmeid
  - burgerlijke status: ongehuwd
  - arrest hof van assisen Tongeren: vrijspraak (RAL, NRA, inv.nr. 493: dossier Anne Elisabeth Aelmans, 1833)
- 1833
  - BERGERS, Marie Joseph
  - leeftijd: 24 jaar
  - geboorteplaats: Berg (gemeente Urmond)
  - woonplaats: Einighausen (gemeente Limbricht)
  - beroep: dienstmeid
  - burgerlijke status: ongehuwd
  - arrest hof van assisen Tongeren: onthoofding; hooggerechtshof Luik: twintig jaar dwangarbeid en één uur tepronkstelling (RAL, NRA, inv.nr. 493: dossier Marie Joseph Bergers, 1833)
- 1833
  - VLEUGELS, Marie Agnes
  - leeftijd: 22 jaar
  - geboorteplaats: Hulsberg
  - woonplaats: Aalbeek (gemeente Hulsberg)
  - beroep: dienstmeid
  - burgerlijke status: ongehuwd
  - vonnis rechtbank van eerste aanleg Tongeren: twee maanden gevangenisstraf en een geldboete van zes francs (RAL, NRA, inv.nr. 1370: dossier Marie Agnes Vleugels, 1833)
- 1835-1836
  - FOOIJE, Elisabeth
  - leeftijd: 23 jaar
  - geboorteplaats: Maastricht
  - woonplaats: Maastricht
  - beroep: dagloonster/breister
  - burgerlijke status: ongehuwd
  - arrest hof van assisen Maastricht (bij verstek): onthoofding (RAL, NRA, inv.nr. 387: dossier Elisabeth Fooije, 1835-1836; inv.nr. 306: minuut van arrest, 8 december 1836)
- 1838
  - SMEETS, Petronella
  - leeftijd: 31 jaar
  - geboorteplaats: Stein
  - woonplaats: Stein
  - beroep: winkelierster

- burgerlijke status: gehuwd
  - vonnis rechtbank van eerste aanleg Tongeren: drie maanden gevangenisstraf en een geldboete van 50 francs
- (RAL, NRA, inv.nr. 1396: dossier Petronella Smeets, 1838; inv.nr. 1356: minuut van correctioneel vonnis, 23 augustus 1838)

- 1840-1841
- SALDEN, Maria Gertruida
  - leeftijd: 26 jaar
  - geboorteplaats: Vissersweert (gemeente Roosteren)
  - woonplaats: Berg (gemeente Urmond)
  - beroep: dienstmeid
  - burgerlijke status: ongehuwd
  - vonnis rechtbank van eerste aanleg Maastricht: zes weken gevangenisstraf
- (RAL, NRA, inv.nr. 1100: dossier Maria Gertruida Salden, 1840-1841; inv.nr. 1236: register inhoudende den toestand en uitvoering van vonnissen van veroordeling, 1837-1844, f. 134v)